BOSHLAŃG‘ICH TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ILG‘OR TAJRIBALARDAN FOYDALANISH

Kamoljonova Iroda Niyazjon qizi
Nizomiy Ganjaviy nomidagi O’zMPU Maktabgacha
va boshlang’ich ta’lim oliy maktabining
Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 2-bosqich talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24141187

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimining poydevori hisoblangan boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirish, o‘quv jarayoniga tizimli va innovatsion yondashuvlarni joriy etish masalalari chuqur tahlil qilingan. Maqolada Finlyandiya, Yaponiya kabi ta’limi dunyo miqyosida yetakchi hisoblangan davlatlarning ilg‘or metodikalari, shuningdek, xalqaro baholash dasturlari (PIRLS, TIMSS) talablarini O‘zbekiston milliy ta’lim tizimiga integratsiya qilish mexanizmlari ilmiy asosda yoritilgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan interaktiv muloqot shakllari, STEAM texnologiyasi, raqamli didaktika vositalari hamda ketma-ket ta’lim va formativ baholash tizimining afzalliklari yaxlit matn ko‘rinishida dalillangan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ilg‘or pedagogik tajriba, Finlyandiya modeli, Singapur metodikasi, STEAM ta’limi, raqamli didaktika, PIRLS, kompetensiya, , formativ baholash, kognitiv rivojlanish, innovatsion muhit.

KIRISH

Bugungi shiddatli globallashuv, axborot oqimining beqiyos darajada o‘sishi va yuqori texnologiyalar asri insoniyat hayotining barcha sohalari qatori ta’lim tizimi oldiga ham butunlay yangi, murakkab va dolzarb talablarni qo‘ymoqda. Har qanday jamiyatning intellektual salohiyati va kelajakdagi inson kapitalining sifati bevosita uning poydevoriga, ya’ni boshlang‘ich ta’lim tizimining qay darajada tashkil etilganiga bog‘liqdir. Yangi O‘zbekistonni barpo etish va mamlakatimizni har tomonlama rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar doirasida ham boshlang‘ich ta’lim mazmunini tubdan modernizatsiya qilish, o‘quv dasturlari va darsliklarini jahon andozalari asosida takomillashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Chunki bola hayoti davomida oladigan fundamental bilimlarning, dunyoqarashning, ijtimoiy ko‘nikmalarning hamda axloqiy prinsiplarning eng muhim qismi aynan etti yoshdan o‘n bir yoshgacha bo‘lgan davrda, ya’ni boshlang‘ich sinf ostonasida shakllanadi va mustahkamlanadi.

Boshlang‘ich sinf yoshi davridagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlarini tahlil qilganda, bu bosqich inson kognitiv rivojlanishining eng faol va ta’sirchan pallasi ekanligi yaqqol namoyon bo‘ladi. Bugungi kun o‘quvchilari, ya’ni raqamli qurilmalar va internet tizimi qurshovida tug‘ilib o‘sayotgan "Alfa avlodi" vakillari axborotni juda tez qabul qilish, vizual obrazlarga moyillik va an’anaviy dars uslublaridan tez zerikish kabi o‘ziga xos xususiyatlarga egadir. Shundan kelib chiqqan holda, ta’lim jarayonida faqatgina tayyor bilimlarni yodlatish va quruq qoidalarni takrorlashga asoslangan eskirgan pedagogik modellardan voz kechish, ularning o‘rniga o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, ijodiy yondashuv va jamoada samarali hamkorlik qilish qobiliyatlarini shakllantirish talab etiladi. Bu maqsadga erishishning yagona va eng samarali yo‘li esa xalqaro miqyosda o‘zining ijobiy natijasini ko‘rsatgan ilg‘or pedagogik tajribalarni chuqur o‘rganish, ularning ilmiy-

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

nazariy asoslarini tadqiq etish hamda milliy ta’lim tizimimiz va qadriyatli prinsiplarimizga uyg‘unlashtirgan holda amaliyotga keng tatbiq etishdir **[Yo‘ldoshev, Usmonov, 2008, B. 67]**.

Xalqaro miqyosda o‘tkazib kelinayotgan va boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni tushunish darajasini belgilovchi PIRLS hamda matematika va tabiiy fanlardan savodxonligini baholovchi TIMSS kabi tadqiqotlar natijalari dunyoning bir qator davlatlarida ta’lim tizimi juda yuksak darajada yo‘lga qo‘yilganligini ko‘rsatmoqda **[PIRLS, 2023, B. 14-18]**. Ushbu reytinglarda doimiy ravishda yuqori o‘rinlarni egallab kelayotgan Finlyandiya ta’lim modeli o‘zining soddaligi va insonparvarligi bilan ajralib turadi. Finlyandiya boshlang‘ich ta’limining bosh falsafasi o‘quvchini ortiqcha ruhiy bosim va asabiy zo‘riqishlardan xoli bo‘lgan erkin muhitda shakllantirishga qaratilgan **[Sahlberg, 2021, B. 112]**. Bu tizimda keng qo‘llaniladigan fenomenal ta’lim yondashuvi o‘quv predmetlarini bir-biridan ajratilgan holda emas, balki hayotda sodir bo‘ladigan aniq voqea va hodisalar kontekstida yaxlit tarzda o‘qitishni ko‘zda tutadi. Masalan, yil fasllari yoki atrof-muhitni muhofaza qilish mavzusi o‘rganilayotganda, bola bir darsning o‘zida ham matn bilan ishlaydi, ham matematik hisob-kitoblarni bajaradi, ham tabiat qonuniyatlarini kashf etadi. Shu bilan birga, fin maktablarida har qirq besh daqiqalik darsdan so‘ng o‘quvchilarga o‘n besh daqiqalik faol harakatli tanaffus berilishi bolalarning jismoniy salomatligini saqlash va miya faoliyatini qayta tiklashda muhim metodologik ahamiyatga ega.

Pedagogik texnologiyalar va aniq fanlarni o‘qitish borasida dunyoda yetakchilik qilayotgan yana bir davlat bu Singapur hisoblanadi. Singapur ta’lim tizimining boshlang‘ich sinf matematika darslarida qo‘llaniladigan mashhur CPA yondashuvi bolalarda mavhum tushunchalarni oson va mustahkam shakllantirishga xizmat qiladi **[Khoo, 2015, B. 45]**. Bu yondashuv uch bosqichli tizim bo‘lib, birinchi bosqichda bola matematik amalni yoki tushunchani aniq ashyolar, o‘yinchoqlar yoki tayoqchalar yordamida qo‘li bilan ushlab, amalda sinab ko‘radi. Ikkinchi bosqichda esa ushbu real narsalar o‘rnini vizual tasvirlar, piktogrammalar va sxematik modellar egallaydi. Faqatgina uchinchi bosqichga kelibgina bola raqamlar, belgilar va mavhum formulalar bilan ishlash darajasiga o‘tadi. Bunday bosqichma-bosqichlik boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yosh psixologiyasiga to‘la mos keladi va fanga bo‘lgan qiziqishni so‘ndirmasdan, fikrlash qobiliyatini tabiiy ravishda o‘stiradi **[Piaget, 2003, B. 89]**.

Zamonaviy boshlang‘ich ta’lim darslarining samaradorligini kafolatlovchi eng yetakchi yo‘nalishlardan biri bu STEAM ta’lim texnologiyasidir. Ushbu texnologiya tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikaning uzviy bog‘liqligini ta’minlab, o‘quvchida olamning yaxlit manzarasini shakllantiradi. Boshlang‘ich sinflarda STEAM yondashuvini qo‘llash amaliy xarakterga ega bo‘lishi lozim. Matematika yoki tabiiy fanlar darsida suvning holatlari, geometrik shakllar yoki tabiat hodisalarini shunchaki darslikdagi matn orqali tushuntirish kutilgan samarani bermaydi. Agar o‘qituvchi ilg‘or tajriba asosida darsga oddiy laboratoriya elementlarini olib kirsa, o‘quvchilar o‘zlari kichik tajribalar o‘tkazib, natijalarni o‘lchasalar, so‘ngra o‘rgangan ob’yektlarining modellarini loyihalashtirib, unga badiiy ishlov bersalar, bu jarayonda bolaning barcha idrok a’zolari ishga tushadi. Bu esa o‘z navbatida olingan bilimlarning qisqa muddatli xotiradan uzoq muddatli va mustahkam xotiraga o‘tishini hamda fanning hayotiy amaliyot bilan bog‘lanishini ta’minlaydi **[Ishmuhammedov, Abduqodirov, Pardaev, 2010, B. 54]**.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yetakchi faoliyati o‘yin faoliyatidan tizimli o‘qish faoliyatiga o‘tayotgan o‘tish davri bo‘lganligi sababli, dars jarayonini o‘yinlashtirish (gamification) ham ilg‘or tajribalarning ajralmas qismi hisoblanadi. Didaktik o‘yinlar, intellektual kvestlar va evristik savol-javoblar darsdagi zerikarli va bir xillik muhitini butunlay yo‘qotadi. Masalan, dars yakunida o‘tilgan mavzuni mustahkamlash maqsadida qo‘llaniladigan jamoaviy blits-turnirlar o‘quvchilarda tezkor qaror qabul qilish va fikrni lo‘nda bayon etish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Nutq o‘stirish va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda esa jahon pedagogikasida keng e’tirof etilgan besh qatorli she’r tuzish, ya’ni "Sinkveyn"

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

metodi beqiyos samara beradi. Ushbu metod orqali bola ma’lum bir tushunchani bitta ot, ikkita sifat, uchta fe’l, to‘rtta so‘zdan iborat gap va bitta xulosa so‘z shaklida tizimlashtiradi. Bu jarayon o‘quvchining so‘z boyligini oshiribgina qolmay, uning tahliliy fikrlashini va voqea-hodisalarning eng muhim jihatlarini ajratib olish qobiliyatini charxlaydi **[Vigotskiy, 1996, B. 142]**.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim sohasiga kirib kelishi raqamli didaktika tushunchasini yuzaga keltirdi. Boshlang‘ich sinflarda kompyuter, planshet va smart-doskalardan foydalanish ma’lum bir pedagogik va gigienik me’yorlarga asoslanishi shart bo‘lsa-da, ularning to‘g‘ri va o‘rinli qo‘llanilishi dars jozibadorligini bir necha barobar oshiradi. Zamonaviy pedagogik platformalar yordamida o‘qituvchi tomonidan tayyorlangan rasm va ovozli interaktiv testlar, mantiqiy o‘yinlar darsning rang-barangligini ta’minlaydi. Bola an’anaviy qog‘ozdagi topshiriqni bajarishdan ko‘ra, ekran orqali intellektual topshiriqlarni yechishga ko‘proq ishtiyoq ko‘rsatadi va xato qilgan taqdirda ham, dasturning rag‘batlantiruvchi animatsiyalari yordamida o‘z xatosini to‘g‘rilashga harakat qiladi. Bundan tashqari, geografiya, tabiat va tarix elementlarini o‘rganishda vizual xaritalar va virtual sayohat texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilorning tasavvur dunyosini cheksiz darajada boyitib, dars samarasini yuksaltiradi **[Ishmuhammedov, Abduqodirov, Pardaev, 2010, B. 118]**.

Ilg‘or pedagogik tajribaning eng insonparvar prinsiplaridan biri bu har bir o‘quvchining shaxsiy imkoniyatlari va iqtidorini hurmat qilish, ya’ni tabaqalashtirilgan ta’lim tizimidir. Bir sinfda jam bo‘lgan o‘quvchilarning axborotni qabul qilish tezligi, xotira hajmi va psixologik temperamenti turlicha bo‘ladi. Shuning uchun tajribali o‘qituvchi barcha bolalarga bir xil andozadagi topshiriqlarni berish amaliyotidan voz kechadi. Darajali topshiriqlar tizimi orqali har bir o‘quvchi o‘zining intellektual tayyorgarlik darajasiga mos bo‘lgan topshiriqni tanlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu usul o‘zlashtirishi pastroq bo‘lgan bolalarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni uyg‘otsa, iqtidorli va yuqori salohiyatli o‘quvchilarning darsda zerikib qolmasligini hamda doimiy intellektual o‘sishda bo‘lishini ta’minlaydi **[Ziyomuhammadov, 2002, B. 43]**. Tabaqalashtirilgan ta’lim tizimi bevosita zamonaviy formativ baholash bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘quvchining bilimini shunchaki raqamli baholar bilan cheklash o‘rniga, uning dars davomidagi o‘sish dinamikasini ko‘rsatuvchi, rag‘batlantiruvchi va yo‘naltiruvchi mezonli baholash usullarini qo‘llash lozim. "Svetofor", "Muvaffaqiyat poydevori" yoki mezonli jadvallar kabi formativ baholash vositalari bolada qo‘rquv va hasad tuyg‘ularini emas, balki sog‘lom raqobat va o‘z xatolarining ustida ishlash mas’uliyatini shakllantiradi **[Yo‘ldoshev, Usmonov, 2008, B. 70]**.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirish va uni zamon talablari darajasiga ko‘tarish keng qamrovli, tizimli va doimiy izlanishni talab etadigan pedagogik jarayondir. Bu jarayonning muvaffaqiyati nafaqat moddiy-texnik baza yoki yangi darsliklar bilan, balki birinchi navbatda, pedagogik mahorati yuksak, kreativ fikrlaydigan va jahon ta’lim maydonidagi yangiliklarni o‘z amaliyotiga muvaffaqiyatli joriy eta oladigan zamonaviy o‘qituvchi shaxsiyati bilan belgilanadi.

Xalqaro ilg‘or tajribalarni mexanik tarzda, ko‘r-ko‘rona nusxalamasdan, ularning tub mohiyati va falsafasini anglagan holda, o‘zbek milliy pedagogikasi, boy xalq og‘zaki ijodi namunalari va milliy qadriyatlarimiz bilan oqilona sintez qilish lozim **[Ziyomuhammadov, 2002, B. 91]**. Shundagina biz boshlang‘ich sinf yoshidanoq milliy g‘ururi yuksak bo‘lgan, mustaqil va kreativ fikrlaydigan, dunyo miqyosida raqobatga kirisha oladigan komil insonlar va yetuk shaxslarni tarbiyalash uchun mustahkam poydevor yaratgan bo‘lamiz.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

FOYDALANILGA ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. **Vigotskiy, L. S.** (1996). *Pedagogicheskaya psixologiya*. Moskva: Pedagogika. – 480 s.
2. **Piaget, J.** (2003). *Psixologiya intellekta*. Sankt-Peterburg: Piter. – 192 s.
3. **Sahlberg, P.** (2021). *Finnish Lessons 3.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland?* New York: Teachers College Press. – 312 p.
4. **Khoo, F.** (2015). *The Singapore Model Method for Learning Mathematics.* Singapore: Marshall Cavendish Education. – 136 p.
5. **Yo‘ldoshev, J. G‘., Usmonov, S. A.** (2008). *Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish.* Toshkent: Fan va texnologiya. – 168 b.
6. **Ishmuhammedov, R. J., Abduqodirov, A. A., Pardaev, A. H.** (2010). *Ta’limda innovatsion texnologiyalar.* Toshkent: Iste’dod. – 140 b.
7. **Ziyomuhammadov, B.** (2002). *Pedagogika: Komil inson tarbiyasining didaktik tamoyillari.* Toshkent: Turon-Iqbol. – 128 b.
8. **PIRLS 2021 International Results in Reading.** (2023). Chestnut Hill, MA: TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College. – 210 p.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.